

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע'י

פרשת ויקהל, תשע"ו
מספר 1160בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חכמת הראש וחכמת הלב

יצחק רוניס

בפסוקי התורה המתארים את בוני המשכן חוזר ומופיע התואר "חכמי לב".¹ לאוזן המודרנית, שיוך התיאור "חכם" אל ה"לב" נשמע מעט מוזר, משום שאנו רגילים לחשוב על המוח כעל מקור ומשכן שכלו של האדם. ידוע לנו כי בעבר עניין זה היה נתון למחלוקת גדולה ורבים סברו אחרת.² במדרש אנו למדים שהתנאים נחלקו ביניהם בשאלה זו בדיוק: "היכן היא החכמה מצויה? ר' אליעזר אומר: בראש, ר' יהושע אומר: בלב".³ לאור זאת נראה שעל דרך הפשט נכון יהיה להבין את משמעות הביטוי "חכם לב" כתיאור הנאמר על אדם חכם באופן מיוחד.⁴

* הרב ד"ר יצחק רוניס, רב קהילה ברמת בית שמש, ומרצה במכללות שונות.

¹ צירוף זה מופיע שמונה פעמים בהקשר זה, שש מתוכן בפרשתנו (ראו: שמות כח:ג, לא:ו, לה:י, לה:כה, לה:לה, לו:א-ב, לו:ח). "חכמת הלב" כבר נידונה בדף זה, במאמרו של ד"ר יאיר ברקאי משנת תשע"ב, ואין בית מדרש ללא חידוש.

² על כך שבמצרים העתיקה החשיבו את הלב כמקור תודעתו וחכמתו של האדם ראו: Georg Northoff, *Minding the* Brain: A Guide to Philosophy and Neuroscience, Palgrave-Macmillan, 2014, p. 73. המחלוקת בין גדולי החכמים היווניים, כאשר אריסטו סבר, כדעת המצרים הקדמונים, שהאינטליגנציה מקורה בלבו של אדם. מחלוקת זו בין גדולי חכמי היוונים הקדמונים הותירה רושם הלכתי לדורות בסוגיית המוות המוחי בהלכה, וראו בשו"ת צ"ץ אליעזר חלק יז סימן סו: "בדבר הזה אם חיות כל בעל חי תלוי במוח או בלב נחלקו קדמוני חכמי אומות העולם. גאלינוס קבע שהחיות תלוי במוח. ואריסטו סבר ההיפך שהכל תלוי בלב. ובא המורה הגדול והרופא האמיתי רבינו הרמב"ם ז"ל והכריע כדעת אריסטו שהחיות תלוי בלב, וכל עוד שיש חיות בו דין חיים על היצור הזה. ברור שלנו קובע דעת הרמב"ם ז"ל, והוא הסוף פסוק בזה לגבינו". להרחבה מרובה על היחס שבין הרפואה העתיקה לדין ההלכתי בשאלת המוות המוחי, ראו: Edward Reichman, "The Halakhic Definition of Death in Light of Medical History", *The Torah U-Madda Journal*, 4 (1993), pp. 148-174.

³ **ילקוט שמעוני** משלי, רמז תתקכט. על רקע המחלוקת שהתקיימה בעולם העתיק בשאלה זו, הרב פרופ' אברהם שטינברג סבור שיש להבין מחלוקת זו כפשוטה, ראו: הרב אברהם שטינברג, "פרקים בפתולוגיה בתלמוד ובנושאי כליו" **ספר אסיא**, חלק ו (תשמ"ט), עמ' 271. אמנם היו שפירשו את כוונת המחלוקת לא כמחלוקת שיש לשייכה לתחום עולם הרפואה, כי אם כשאלה דתית תיאולוגית, פנים בית מדרשית. כך, למשל, מפרש הרב צבי גרודזינסקי, שמחלוקת החכמים הייתה בשאלה למי יש לתת את הבכורה מבחינה דתית, לעיון השכלי או לקיום המעשי של המצוות: "באיזה דרך יוכל האדם להשיג ארחות חיים - אם ע"י החקירה והדרישה בענייני אלקות דוקא, או ע"י דרך התורה והמצוה... האם עיקר שלימות האדם הוא ע"י העיון בראש בדיעת אלקות... (או שהעיקר) תלוי בלב כלומר ע"י מעשה המצוות"? ראו אצלו ב"דרש למעלות התורה" שבפנת ספרו **מקוה ישראל**, שיקגו תרנ"ח, עמ' vii. וראו עוד בדברי הרב סלובייצ'יק בהמשך.

⁴ כך כותב שטינברג (שם), על סמך פסוקים שונים, כי "מהתנ"ך נראה שהמחשבה והחכמה יוחסו ללב". אכן, יש סוגים שונים של חכמות. וכפי שבאר הרמב"ם בפרק החותם את ספר **מורה הנבוכים** (חלק ג פרק נד), חכם הלב מצייץ את מי שחכמתו מתבטאת בכישרון "במלאכת המעשה": "שם חכמה נופל בלשון עברי על ד' דברים, הוא נופל על השגת האמתות... על ידיעת המלאכות אי זו מלאכה שתהיה, וכל חכם לב בכס, וכל אשה חכמת לב. ונופל על קנות מעלות המדות... ונופל על הערמה והתחבולה".

מפרשים רבים שהניחו כדבר פשוט ש"כח השכל אינו בלב אלא משכנו במוח", כלשון הנצי"ב, הציצו הסברים שונים לדרישה שבוני המשכן יהיו בעלי חכמת הלב.⁵ הנצי"ב עצמו פירש ש"חכמת הלב" שונה ונבדלת מחכמת המוח, והיא מתייחסת למה שמקובל לכנות כיום כאינטליגנציה רגשית. לדעתו, חכמי הלב המתוארים בתורה היו אותם אלה שתחושת הביטחון העצמי מילאה אותם באמונה שבכוחם לבצע כל משימה שתוטל עליהם, והניעה אותם לרצות לקבל את המשימה על עצמם. ובלשונו של הנצי"ב: "כל אשר נשאו לבו' וגו' - זהו ג"כ חכמת הלב לבטוח שיצליח בזו הפעולה ושירצה לקבל על עצמו להתקרב אל המלאכה אע"ג שלא למד מעולם אומנות זו".

אחד מגדולי בעלי המוסר, הרב יהודה ליב חסמן, פירש את משמעות הביטוי "חכמת הלב" בדרך אחרת. לדידו, על אף שמשכן השכל במוחו של אדם, אין זה נכון לקרוא לאדם בשם "חכם" על סמך רמת ידיעותיו בלבד. החכם אינו אלא זה שמכוון את אורחותיו, ונוהג למעשה על פי הידוע לו בשכלו. לדבריו, "זו הטעות אשר טועים בה רוב בני אדם; כי אנו קוראים חכם למי שנתחכם במחו אף אם לכו בל עמו... גם כי הוא עצמו ינהג שלא כחכמתו".⁶ לדעת הרב חסמן, אדם "אשר מעשיו ומנהגיו סותרים דעתו, הרי הוא נמשל כחמור הנושא עליו ספרי חכמה. וכל מה שתוסיף עליו כרכים יותר, לא יחכם מזה מאומה". החכם באמת הוא זה שלבו מכוון אותו להוציא לפועל את כוח השכל שבמוחו, ו"נמצא אתה למד שאין לומר על הראש והמח שהוא חכם, אלא הלב הוא זה הראוי להקראות חכם. וזהו הנאמר כאן; "חכם לב".

כיוון זה, המדגיש את מקומה המרכזי של חכמת הלב בעבודת ה', נמצא בתורתו של הרב סולובייצ'יק.⁷ הרב סולובייצ'יק סבור אף הוא, בדומה לגישתו של הנצי"ב, שחכמת הלב שונה ונבדלת מחכמת הראש. לדבריו, חכמת הלב אינה מתארת את החכמה האינטלקטואלית-הגיונית, כי אם את החכמה "הרגשית, האינטואיטיבית-הנפשית" שמצויה בלב. לדעת הרב סולובייצ'יק "החכמה שבראש" היא זו שבזכותה שולט האדם על הטבע בעזרת המדע והטכנולוגיה המודרנית, ודואג להטבת איכות חייו. חכמה זו נצרכת לא פחות גם לשם לימוד התורה והבנת ההלכה "שהיא עצמה מושתתת על אדני ההבנה האינטלקטואלית", ולשם הבנתה המלאה "זקוק האדם לכשרונות אינטלקטואליים גדולים".⁸

מנגד, סבור הרב סולובייצ'יק ש"אסור לנו לחשוב, ולו לרגע קט, שהחכמה שבראש לבדה היא עיקרו של צלם אלוקים שבאדם... אלא זה הכלל: אין צלם אלוקים שורה באדם אלא אם כן חברו בו יחד חכמת הראש וחכמת הלב".

חכמת הלב שעוסקת "בחיי הרגש האנושיים הטהורים", שוחרת "לגלות ולעשות את הטוב ולהסיר את הרע" ושוקדת "על מידות החסד, האהבה והרחמים". לדברי הרב סולובייצ'יק, "הראשון שמצא וגילה בעולם את החכמה שבלב היה אברהם אבינו", ש"היה הראשון שלימד את בני אדם, שתכלית האדם היא לא בהישגו האינטלקטואלי בלבד מכוח החכמה שבראש, אלא בעיקר בהישגו המוסרי מכוח החכמה שבלב". הרב סולובייצ'יק מדגיש את חשיבות שילובן של שתי החכמות יחד, וקובע כי "שתי החכמות, זו שבראש וזו שבלב, מוכרחות ללכת יחדיו יד ביד. אם החכמה שבראש... תופסת לבדה את השלטון - ייטמא צלם האלוקים שבאדם".

בשעה שבני בניו של אברהם אבינו, זה שגילה את חכמת הלב, נתבקשו לבוא ולבנות את המשכן שבאמצעותו ישכון אלוקים בתוך בני ישראל, נקראו לדגל חכמי הלב, ממשיכי דרך האבות שבתוך העם.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁵ הרב יוסף יעב"ץ הציצו בפירושו לפרקי אבות (ג, יא) ביאור נוסף למושג "חכם לב". לדבריו, אפשר לכנות אדם בתואר "חכם" באחד משני עניינים. יש "חכם" במובן זה שיש לו הפוטנציאל לקנות חכמה, ויש חכם שקנה חכמה בפועל. לדבריו, הביטוי "חכם לב" מתאר את מי שמוכן מבחינה פנימית לקנות את החכמה: "החכמה על שני דרכים, חכמה בכח, הוא מה שמזגו שוה ויש בו הכנה לקבול החכמה, ועל זה כתיב 'ובלב כל חכם לב נתתי חכמה'... הא' בכח והב' בפועל". פרוש על מסכת אבות, וורשה תר"ם, עמ' 60.

⁶ הרב יהודה ליב חסמן, אור יהל, חלק א, ירושלים תשס"א, עמ' קעה.

⁷ דברי הרב סולובייצ'יק הוזכרו בקצרה במאמרו של ד"ר יאיר ברקאי (הערה 1 לעיל).

⁸ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, ימי זכרון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 112-115.